

Gerold László

Így esett Illyriában

Shakespeare: *Vízkereszt, vagy bánom is én*

Hol van Shakespeare Illyriája, amely *Vízkereszt, vagy bánom is én* című vígjátékának színhelye? A színmű szerint a mesében. Meseország. Shakespeare számára. Legalábbis. Holott valóban létezik, ahogy a mű új fordítója, Nádasdy Ádám jegyzetében írja: „Illíria: a mai Dalmácia területe.” De Shakespeare nem kifejezetten törődött a földrajzzal, amint ezt más esetekben is tapasztalhattuk (a *Téli regében* például Bohémiát, ahogy régen Csehországot nevezték, tengerrel ajándékozta meg). Ezúttal sem. Neki, mert mesét írt, egy távoli, közönsége számára ismeretlen, egzotikus tájra volt szüksége. Így eshetett a választása a különös hangzású Illyriára. S mivel a közönség nem tudott róla, elhitte, hogy meseországról van szó, ahol minden megtörténhet. Például az is, hogy a herceg (Orsino) reménytelenül szerelmes a grófnőbe (Olivia), aki már annyira unja a herceg ostromát, hogy szerelmi postását (gyászra hivatkozva) nem is fogadja, de amikor új „fiú” (Cesario) tűnik fel a herceg üzenetével, abba a grófnő beleszeret. Csakhogy az új postás valójában lány (Viola), aki hajótöröttként vetődött partra, s a rajta segítő hajóskapitány tanácsára fiúnak öltözve áll be a herceg szolgálatába, akibe beleszeret, de ezt lány lévén titkolnia kell. S ezzel máris kialakul a drámát mozgató bonyodalom. Ahogy Viola/Cesario mondja: „Mi lesz ebből? A herceg őt imádja, / én csodalény, a hercegért rajongok; / a hölgy meg, tévesen, értem bolondul. / Hová jutunk?... Mivel férfi vagyok, / reménytelen, hogy gazdámot szeressem; / de mivel nő vagyok (jaj, istenem!) / Olivia is hiába eped. / Ó, idő! Te bogozd ki; mert nekem / ily nagy csomóhoz gyöngye a kezem.” Valóban tehetetlen szegény fiú-lány vagy lány-fiú, attól függ, hogy a belsőt nézzük vagy a külsőt, a ruhát („Te, álruha, gonosz dolog vagy ám”), hogy az, aki, vagy az, akit játszik. De segítségére siet a Shakespeare névre hallgató varázsló, s megoldja a megoldhatatlant. Hogy azonban a szerelmesek egymásra találhassanak, Shakespeare előkeríti Sebastian, Viola ikertestvérét, akinek ugyancsak sikerült megmenekülnie a hajótörés után, s aki összetévesztésig olyan, mint húga, nem csoda, hogy Olivia is összetéveszti a szerelmi postással. S mivel most már négyen vannak, mindenki boldog lehet azzal, akit szeret, Viola a

herceggel, aki lemond a különben is hiába ostromolt grófnőről, a grófnő Sebastiannal, aki pont olyan, mint Cesario, aki viszont nem más, mint Viola.

De hogy a történet másról is szóljon, mint szerelemről, Shakespeare kitalál egy mellék-mesét. Ennek középpontjában a grófnő háznagya, a sötlan, öntelt és buta („Egy megjátszós marha. Könyvből tanul be hangzatos szövegeket, aztán ontja őket mázsaszámra”) Malvolio áll, akivel Mária, a grófnő társalkodónője, Vitéz Bőfőghy Tóbi, a grófnő rokona, Vitéz Fonnyady Ábris, Tóbi barátja és Feste, a tréfamester („bolond”) a grófnőnél, kegyetlen tréfát űznek: elhítetik vele, hogy Olivia szerelmes belé, s Malvolio miközben a felkapaszkodás reményében viselkedésével igyekszik megfelelni a grófnő támasztotta elvárásoknak, nem tudván, hogy olyasmit tesz, úgy viselkedik, amit és ahogy a grófnő ki nem állja (sárga harisnyában jár, masnis térdszalagot visel, s állandóan vigyorog), észre sem veszi, gúnyt űz magából.

Íme a mese, mert mese, amely Shakespeare Illyriájában játszódik. De hogy a történet kerek egész legyen, a két szál, a szerelmes és a komikus találkozzon, összeforrjon, Shakespeare tovább bonyolítja: Orsino és Malvolio mellett Fonnyady úr is szerelmes Olivíába.

És ezt a szerep- és helyzetzűrzavart kell a színpadon megjeleníteni?!

Olvastam, volt előadás, amely – ha már a történet színhelye vízpart – hatalmas, állandóan habot kibocsátó mosógépek között játszódott. Volt előadás, amely – Olivia elutasító magatartásából s abból kiindulva, hogy a cselekmény időpontja, ahogy a cím is utal rá, vízkereszt, január hatodika – hideg tájakra, norvég fjordok közé vitte a történetet és szereplőit. Telihay Péter, a szabadkai előadás rendezője, többek között Metallica- s a Kispál és a Borz-számok felhasználásával zenés játékként viszi színre Shakespeare meséjét. Nem alaptalanul, mivel legelső szerzői utasítás szerint a „háttérben zene” szól, s a szereplők többször követelik a zenét vagy énekelnek maguk is. De ebben az előadásban a zenének háttérfunkciója mellett egyes jelenetekben fontos dramaturgiai szerepe is van, amit segít az élőzene alkalmazása. A kezdő jelenetet kivéve, amikor a herceg (Kálló Béla) monológját teszi érthetlenné, s ezzel megfosztja a színészt attól, hogy megteremtse azt a drámai helyzetet, amely történetbeli létezésének keretét biztosítaná. Máskor viszont, például amikor Sebastian (Pálfi Ervin), ki felgerjedve szerelmi légyottra készül az öt csábító grófnőhöz (Körmöci Petronella), felfokozott vágyát és izgalmát zsigerből fakadó szaxofonszólo (ifj. Kucsera Géza) „mondja el”, a zene tökéletes drámai szerepben szólal meg. Ebben a jelenetben pontosan annak lehetünk a szemtanúi, amiről *Shakespeare titka* című könyvében Martin Lings ír, miszerint Cesario/Viola a grófnő és a közönség számára is csupán a szerelem szimbóluma volt, a vágy, „amire a lélek mélyen sóvárog”, Sebastian viszont „több, mint szimbólum”, ő maga az anyag, a szubsztancia. Benne materializálódik a szerelmi vágy. Ezt fejezi ki a szerelmi találka előtt

álló Sebastian viselkedését illusztráló zene, amely nélkül ez a csodálatosan hiteles, mély pillanat „elmondhatatlan” lenne.

Amint a vázlatos tartalmi ismertetőből is látszik, a *Vízkereszt*... cselekményének több helyszínen kell játszódnia, a tengerparton, a hercegi teremben, a grófnő szobájában, kertjében, udvarában és az utcán. Ezt a kényes színpadtechnikai kérdést a rendező maga oldja meg, olyképpen, hogy egységes s változatlan teret alakít ki. Ennek egyik végén egy díszes kerevet van, ez a herceg lakhelye, vele szemben a grófnő háza van, ezt néhány magas fehér oszlop jelzi. Ezek alkalmasak arra is, hogy szükség esetén kerti bokrok legyenek, amelyekhez bújva a tréfamesterek figyelik a hiú Malvolio komikumá daga-dó magánszámát (valóban „királyi szórakozás”, ahogy a főheccmester, Mária ígérte). A herceg és a grófnő lakhelye között a homokkal beszórt térben (tengerpart!) egy plató közlekedik, ezen gördül be, vetődik partra a hajótörött Viola, több jelenet is ezen játszódik, itt mondja felismerés-monológját Viola, amikor ráébred, hogy a grófnő szerelmes belé, itt ágál az öntelt Malvolio, míg Tóbi úr egy észrevétlen rúgással mozgásba nem hozza a platókocsit, s ő egyensúlyát veszítve nyaklik ide-oda, itt készül Sebastian is a grófnővel való találkára, s ide ül Sebastian mellé a fiú izgalmát megszólaltató szaxofonos, de itt éneklő Viola és Sebastian a boldog múltat idéző kettőst, ami a hétköznapi logika szerint, mivel elszakadtak egymástól, lehetetlen lenne, de a mese logikája szerint megtörténhet. S ebben az előadásban ez a valóság-mese kettősség állandóan felismerhető. A játéktér hosszanti jobb és bal oldalán, közvetlenül a közönség előtt néhány valós kellék van. Az egyik oldalon egy nagy konyhaasztal, zsúfolásig tele mindenféle odaillo kellékekkel, lábasokkal, üvegekkel, flakonokkal, fejes káposztával, répával..., a másik oldalon egy hatalmas dézsa áll savanyú káposztával, mellette pedig egy sütőlap, melyen darált húsból lapított pogácsát sütnék, aminek nem sok értelme s köze van a cselekményhez, de a valóságot jelenti.

Keveredik tehát a mese és a legvalósabb valóság. Van azonban egyetlen díszletelem, amely a többitől eltérően észrevétlen marad, holott nagyon fontos tartalmi szerepe lehetne, a grófnő szobáját határoló oszlopok között levő tükörr gondolkodok, amelyben például a megszárdult Malvolio látja önmagát, szembesülhet önmagával, s amely a többi szereplő esetében is utalhat a póz és a valóság kettősségére, a mese filozófiáját jelentő alapkérdésre: kik is vagyunk valójában, akiknek látszunk, mutatjuk magunkat, vagy akit önmagunk elől is titkolunk?

A *Vízkereszt*... az önmagunkkal való szembesülés története.

Ez a shakespeare-i mese igazsága!

A szabadkai előadás, annak ellenére, hogy lényegében élvezetes (jóllehet kezdetben tempótlan), nem nyúl a mese mélyére, szórakoztató, de nem hozza ki a mese filozófiáját. Vannak ellenben remekül felépített helyzetei és kiváló színészi teljesítményei.

Mindenekelőtt Csernik Árpád csodálatos Malvolióját kell említeni. Monológja egy kreatúra karikatúrája. Szédületes, ahogy az állig begombolt (ennek a zártságnak pontos külsőt ad a szinte fekete, a kínai pártegyenruhát idéző öltözéke, amely alól azonban meg-megcsillan az aranylánc), minden tréfára fád, spontán emberi megnyilvánulásra képtelen férfi kivetkőzik önmagából, beleszédül annak a lehetőségébe, hogy Olivia mellett ő lesz a ház ura (önmagára vonatkoztatja a hamis levél alábbi sorait: „...ne félj a nagyságtól. Van, aki nagynak születik; van, aki nagyvá teszi magát; és van, akinek tálcán kínálják a nagyságot”), de ezenközben gyógyíthatatlanul ostoba, aki majd, ha mód lesz rá, tudna nagyon kegyetlen is lenni. Mintha a lehető legteljesebben akarna megfelelni Mária szándékának, miszerint Möszejő Malvolióból akkora bolondot csinál, „hogy a neve fogalomvá válik, ő maga pedig közröhej tárgya lesz”. Ahogy eszelősen fut fel s alá, s hol az egyik oldalon, hol a másikon mondja, mit mondja, fröcsköli egy-egy néző arcába mind magasabbra szökő vágját, hogy valaki legyen, hogy hatalomhoz jusson, az már nem is komikus, inkább siralmas. Döbbenetes, lenyűgöző színészi teljesítmény!

Ehhez jó partner a tréfacsinálók kvartettje. Kovács Frigyes Tóbi úrként az *Éjjeli menedékhely* Lukáját idézi (nemrég játszotta az újvidéki előadásban), de most inkább bohókás, játékosabb. Ahogy ruházata is jelzi, öreg csavargó, guberáló csibésznek nézhetnénk, aki egyetlen tréfára csábító lehetőséget sem hagy ki. Hű társa Szilágyi Nándor Fonnyady Ábrisa, afféle, aki hajléktalanként szerencsétlenkedik a történetben, kivált a nem kedvére való párbajjelenetben, amit talán a legkevésbé ügyesen old meg a rendezés. Festét, a tréfamestert, Szóke Attila helyesen nem komikus eszközökkel, hanem a kiábrándult ember székszisét kifejező bölcs keserűséggel formálja meg. Okos bolond. A heccparádé negyedik muskétása Mária, akiből Vicei Natália a ravasz tréfacsináló mellett a megkeseredett, vágyaival viaskodó némbert is kihozza. G. Erdélyi Hermina feladata Violaként egyszerre hálás és hálátlan. Hálás, mert az álruha lehetővé teszi számára, hogy mást játsszon el, mint ami, ugyanakkor pedig korlátozott mozgásterületet kap: Olivia előtt férfinak kell lenni, holott nő, a herceg előtt nő szeretne lenni, de arra kényszerül, hogy férfi legyen. A színésznő úgy oldja meg feladatát, hogy csibészesre veszi a figurát, illetve igyekszik kerülni az érzelgősséget. Racionalizálja azt, ami épp a rációt nélkülözi. Kálló Béla Orsinójáról definiálatlan, az sem vele történik, ami legközvetlenebbül érinti. Hogy nem tudja megmutatni a teljesebb, összetettebb Orsinót, abban kissé Shakespeare mester is ludas, ha van hálátlan szerep ebben a mesejátékban, akkor ez a hercege, s ehhez csak járul a zenés darabkezdés, amely megvonja a színésztől a szerep bemutatásának lehetőségét, amit csak tetéz a jellegtelenséget nyomatékosító ruha, a kiváló jelmezeket tervező Csik György egyetlen melléfogása. Oliviat Körmöci Petronella alakítja. A gyászra utaló külső alatt láttatja az életre és szerelemre

vágyó nőt, azt, aki Pálfi Ervin Sebastiánját hús-vér alakká avatja. Ralbovszki Csabának kizárólag az a szerepe, hogy tanúsítsa a két testvér összetéveszhető hasonlóságát, amiben Viola és Sebastian alkati különbsége sem okoz gondot. A mesében minden lehetséges. Az is, hogy Pálfit, bár gyakorta feltűnik a történetben, mindaddig nem azonosítjuk Sebastiannal, míg ugyanolyan ruhát nem ölt magára, amilyent Viola visel. Ruha tenné az embert?

Ez már hajaz arra a hiányra, amire utaltam, ami nincs, illetve nem kellően kidolgozott: az előadás gondolatisága. Ugyanezt példázza az a tény, hogy Olivia első látásra beleszeret a nálánál egy fejjel alacsonyabb, külsőleg jelentéktelenebb Cesario-Violába. Ami csak azért lehetséges, mert nem a „fű” külseje ragadta meg, hanem az, ahogy postánként érvel, gazdája helyett udvarol, forgatja, egymásba illeszti a szavakat. A lélek s nem a test. Ezt érezzük mi is, s ezért nem is gondolunk a két szereplő külső, fizikai tulajdonságaira. Sebastian láttán viszont már a szerelem testi vonatkozása, lehetősége ejti rabul Olivíát. Az történik, amire Nádasdy Ádám új, maira vett fordítása megváltozott címének második fele utal: nem „vagy amit akartok”, mint az előző fordítások alapján megtanultuk, hanem: „vagy bánom is én”. Csak céлом elérjem! S ez mikor lenne máskor lehetséges, ha nem pont vízkeresztkor, azon a tizenkettedik éjszakán (erre utal az eredeti cím első fele: Twelfth Night!), amely a karácsonyi ünnepsorozat után következik. Hogy a darab nem télen, hanem nyáron történik, az már teljesen mellékes Shakespeare számára, mint az, hogy mindez valahol, a ki-tudja-hol Illyriában esett meg. Egy mese keretében. Hogy pedig minden mesében sok az igazság, annak felismerését Shakespeare viszont már a darab előadására és közönségére bízta. Fejtsék meg s gondolkodjanak el felette, vagy csak szórakozzanak kedvükre. Erre utal Feste, Olivia házi „bolondjának” előadást záró dala: „most véget ért e kis darab, / hölgyek-urak: tapsoljatok.”

Tapsoltunk.